Koloradóbogár

A Leptinotarsa decemlineata megnevezésére a magyar köznyelvben több szó is verseng: *burgonyabogár* (hivatalos neve, expliciten: *kolorádói burgonyabugár*), *krumplibogár, koloradóbogár.* (A bogár története és leírása például: Major 1979: 94–96; Schmidt 1987: 141–143; Bood 1990: 41.) Elnevezésének két alaptípusa: 1. Colorado állam nevéről, ahonnan származtatják; 2. annak a növénynek a nevéről, amelynek fő kártevője, nevezetesen a burgonyáról. Utóbbi elnevezéstípus nem kivételes a magyarban, tudniillik általánosabban olyan rovarnév, mely arról a növényről kapta nevét, amelyet károsít. (Ilyen még például: *borsózsizsik, káposztapoloska,* az alább említendő *szőlőtetű*.)

A burgonyabogár őshazáját Mexikó és az USA határára szokás helyezni, ahol eredetileg szárazságkedvelő gyomnövényeken (Solanum fajokon, csucsorokon) élt. Az USA területére, beljebb mexikói telepesekkel érkezhetett, először 1824-ben észlelték. 1859-ben Nebraska és Colorado térségében figyeltek fel rá mint a burgonya kártevőjére, s 1876-ra elérte az USA keleti partjait, innen pedig Európát. Bár Európában valamelyest fel voltak készülve érkezésére, már 1876-ra elérte a nyugat-európai kikötőket. Sikerült több hullámban is sorra kiirtani a jövevény kártevőket, de 1922-től Bordeaux környékéről kiindulva feltartóztathatatlanul terjedt el, az 1940-es években Spanyol- és Németországban honosodott meg. Az I. világháború idején a németek vádolták a franciákat a bogár terjesztésével, a II. világháború alatt a britek és németek kölcsönösen vádolták egymást ugyanezzel. Magyarországon 1947-ben Hédervárott regisztrálták, s az 1950-es évektől tömegesen fordul elő. (1997-ben Hédervárott avatták fel a hazai növényvédelem emlékművét, egy burgonyabogár szobrát: vörös márvány talapzaton bronzbogár, a községházával szemben.) Az ellene indított „kémiai harc" során légi eszközöket is bevetettek: 1953-ban először Vecsésen hajtottak végre szovjet demonstrációt ilyen céllal. Az 1950-es években terjesztett rémhír szerint az amerikai imperialisták dobták le hazánkra, hogy károsítsák a mezőgazdaságot. A hidegháború idején ez a béketábor országaiban szokás volt. A korabeli, szórólapokon és plakátokon megjelent rajzos rigmus így szólt: „Átkos koloradóbogár, krumpliföldön pusztítva jár, / Hátán csíkos takarója, Amerika lobogója, / Telhetetlen rusnya féreg, üssed agyon, ahol éred!" (Burget 2008: 136). Keletnémet nyelvterületen a németben szokásos *Kartoffelkäfer* ('burgonyabogár') és *Colorado-Käfer* ('koloradóbogár') mellett egyenesen *Amikäfer* ('jenki bogár') neve honosodott meg.

Analógiaképpen érdekes, hogy a filoxéra vagy szőlő-gyökértetű (Viteus vitifolii) is Észak-Amerikából került a 19. század második felében Európába, s itt, ugyancsak Franciaországból terjedve a szőlőültetvényekben óriási kárt tett. Magyarországon az első fertőzést 1875-ben észlelték, 1895-re az ország szőlőterületeinek több mint fele elpusztult. A *koloradóbogár* egyik korai említése Herman Ottónál található, aki az ugyancsak Amerikából érkező *fillokszéra* vagy *szőlőtetű* mellett emlegette (1880: 3).

A burgonya megnevezésére a magyarban úgynevezett tautonimák (nyelvjárásonként eltérő változatok) léteznek. Ezek automatikusan mind előtagul szolgálhatnak a *-bogár* utótaggal kiegészülve a kártevő megnevezésére, s a három főbb 'burgonya' jelentésű szóval ténylegesen is léteznek ilyen összetételek: *burgonyabogár, krumplibogár, pityókabogár*. Ezen elnevezéseket azonban tájszótáraink alig regisztrálták. Horváth István közlése szerint Magyarózdon (egykor Alsó-Fehér vármegye) *pityókabagár* 'koloradóbogár' (1980: 499), a Bukovinából az Al-Duna vidékére, Jugoszláviába telepített székelyeknél ugyancsak *pityoukabogár* (Penavin–Matijevics 1980: 67).

DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2016.2.216

Az Új magyar tájszótár adatai a *kolorádóbogár* elnevezésre a következők: *korolábiĝ* (Hegykő, Győr-Sopron megye, 1951), *koroládé* (Péterhida, Somogy megye, 1955), *koroládé*[1] (Szilágybagos, Románia, 1959), továbbá 'répabogár, a cukorrépát pusztító bogárfajta' jelentéssel *coloráro bogár* (Kapuvár, Győr-Sopron megye, 1951) (ÚMTsz. 3: 444). Magyar nyelvterületen három jelentősebb etnozoológiai (közelebbről etnoentomológiai) gyűjtés említi. Kovács Antal a Felső-Szigetközből *kalarádébogár, kolerádébogár, krumplibogár* neveit regisztrálta, s a névváltozatok kialakulásához a *kalarábé* és *kolera* szókkal való asszociációt említette magyarázatként (1987: 55). Gub Jenő a Sóvidékről *kolorádóbogár, kolorádébogár, pityókabogár, csíkoshátú bogár* neveit regisztrálta (1996: 24). Ulicsni Viktor gyűjtései (Szilágyság: Románia, Drávaszög: Horvátország, Gömör: Szlovákia) alapján a Leptinotarsa decemlineata nevei *kolorádóbogár, krumplibogár, burgonyabogár, kolorádó, koroládó, kororádé, kolorádé, kórórágó, koroládóbogár, kolorádébogár,* s nála szerepel egy riváliss krumplibogár is, mégpedig a szárazföldi ászkarák, közönséges nevén pincebogár (Oniscidea), melynek nevei *ászokbogár, pincebogár, krumplibogár, féreg* (Ulicsni 2013). Ulicsni tehát több, egyszerűen a *Colorado* folytatásának számító, egy esetben *(kórórágó)* népetimológiás változatot is regisztrált.

A bogár megnevezése más nyelvekben is általában vagy 'kolorádói bogár' (esetleg egyszerűen 'kolorádóbogár'; vö. holland *coloradokever,* svéd *coloradoskalbagge, coloradobagge*, ahol *skal* 'héj, páncél', *bagge* 'kos', *skalbagge* 'bogár', dán *kolorádobìlle*, norvég *koloradobille*, orosz *koloradszkij zsuk*, belorusz *kalaradszki zsuk,* szlovén *koloradski hrošč,* bolgár *koloradszki brəmbar,* román *gândac de Colorado,* azeri *Kolorado böcəyi*), vagy 'burgonyabogár' (vö. szerbhorvát *krompirova zlatica* és *buba krompirača,* ahol *krompir* 'burgonya', *buba* 'bogár', *zlatica* 'aranypénz', s ez a *zlatica* önállóan is 'burgonyabogár'; baszk *patata-zomorroa, patata-kokoa,* török *patates böceği,* spanyol *escarabajo de la patata*, katalán *escarabat de la patata*, gallego *escaravello de pataca*). Angolul expliciten *Colorado potato beetle* 'Colorado burgonyabogár', röviden *Colorado beetle* 'kolorádóbogár', továbbá *ten-striped spearman* 'tízcsíkos lándzsás', *ten-lined potato beetle* 'tízcsíkú burgonyabogár'. A finnben és az észtben mind a 'kolorádóbogár' (*koloradonkuoriainen* és *kolorado mardikas*), mind a 'burgonyabogár' (*perunakuoriainen* és *kartulimardikas*) elnevezéstípus használatos. Finnország egyébként az Európai Unió néhány burgonyabogártól mentes országa közé tartozik, ám például 2011 nyarán az erős szélnek köszönhetően Oroszországból átjöttek a kártevők. Ugyancsak két elnevezés verseng az izlandiban: *kartöflubjalla* 'burgonyabogár' és *kólóradóbjalla* 'kolorádóbogár'. Különösen érdekes a cseh *mandelinka bramborová* és a szlovák *pásavka zemiaková,* régebbi változattal *mandelinka zemiaková,* mindhárom szó szerint 'burgonyabogár', de a *mandelinka* és a *pásavka* szók e nyelvekben önmagukban is 'burgonyabogár' jelentésűek. A franciában külön szó lexikalizálódott a bogár megnevezésére: *doryphore* (< ógörög *dorüphorosz* 'lándzsavivő'), ami megvan a katalánban is mint *dorífora,* a spanyolban mint *dorífera* vagy *dorífora,* a portugálban mint *dorifora,* az olaszban mint *dorifora della patata*.

Hivatkozott irodalom

Bood, Charlie 1990. *A természet csodái. Az állatvilág képekben 1.* Interprint, Budapest.

Burget Lajos 2008. *Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Gub Jenő 1996. *Erdő-mező állatai a Sóvidéken.* Firtos Művelődési Egylet, Korond.

Herman Ottó 1880. *A fillokszéra. Vészkiáltás a magyar szőlők érdekében.* Második kiadás. Khór és Wein, Budapest.

Horváth István 1980. *Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról.* Második kiadás. Magyar Helikon, Budapest.
Kovács Antal 1987. *„Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében.* Mosonmagyaróvári Helytörténeti Füzetek 6. Hazafias Népfront Városi Bizottsága, Mosonmagyaróvár.
Major István 1979. *Lesz-e sas 2000-ben? Az állatvilág múltja, jelene és jövője.* Natura, Budapest.
Penavin Olga–Matijevics Lajos 1980. *Székely szójegyzék.* Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
Schmidt Egon 1987. *Nemszeretem állatok.* Natura, Budapest.
Ulicsni, Viktor 2013. *Folk knowledge of invertebrate species in Central Europe.* Poszter. 36th Annual Meeting of the Society of Ethnobiology „Climate Change and Ethnobiology”. University of North Texas in Denton, Texas, May 15–18 2013.
ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Kicsi Sándor András

ÉLŐNYELV

Az *á* előtti illabiális *ȧ*-zás a Csallóközben

1. Bevezetés. A magyar nyelvjárások területi egységeinek jellemzésekor a dialektológiai szakirodalom megjegyzi, hogy a csallóközi–szigetközi nyelvjáráscsoportban az *á* előtti *a* gyakran illabiális *(màdár, kàpál),* illetve nyíltabb ejtésű *(ąpját)* lesz (vö. Juhász 2003: 271; Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009: 126). Ez a hangkörnyezettől függő, asszociatív jelenség csupán az *á* előtti *a* hangot érinti, mely a köznyelvhez viszonyítva illabiálisan hangzik az érintett helyzetben. A tanulmány először áttekinti e hangtani jelenség történetét, elterjedtségét a nyelvtörténeti és a nyelvjárástani szakirodalom segítségével, majd szinkrón nyelvjárási adatok felhasználásával és a számítógépes dialektológia módszereivel rámutat az *á* előtti illabiális *ȧ* (vagyis inkább *ȧ* ~ *e*) hang nyelvföldrajzi, valamint akusztikai fonetikai jellemzőire a Csallóközben.

2. Nyelvtörténeti, nyelvföldrajzi, hangtani áttekintés. Az *á* előtti asszociatív illabiális *ȧ*-zás eredetéhez két különböző magyarázat fűződik. Az egyik szerint megőrzött régiség: a mai *a* elődjének, a hajdani általános *ȧ*-zásnak *á* előtti helyzethez kötött megőrződése. A másik felfogás szerint az *ȧ* illabiális asszimiláció: az *á* hátraható részleges hasonító hatására illabiálissá lesz az előző szótagban lévő *a* hang: *kapa,* de: *kàpál; apa,* de: *ȧpám* (E. Abaffy 2003: 603). Ez a jelenség a nyelvterület egymástól távol eső pontjain, főképp a csallóközi–szigetközi, valamint a székely és a moldvai nyelvjárásokban figyelhető meg. Bárczi Géza feltételezi, hogy a területileg távol eső részeken az *á* előtti illabiális az *ȧ* hangok nem mindig azonos eredetűek: egyik területen az asszociatív megőrződés, a másikon az illabiális asszimiláció a helyénvaló magyarázat (Bárczi 1967: 159).

Az írott forrásokban az *ȧ* általános jelöltelensége a konkrétabb területi és kronológiai megállapításokat lehetetlenné teszi. Egyedül az észak-dunántúli (szigetközi) részleges *ȧ*-zásra van megbízható írásbeli fogódzónk a 17–18. század fordulója körüli időből,

DOI: 10.18349/MagyarNyelv.2016.2.218